

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ХАНЬ ОЛЕКСАНДР ОЛЕКСАНДРОВИЧ

УДК 343.985

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПЛАНУВАННЯ ТА ПРОГРАМУВАННЯ СЛІДЧИХ
(РОЗШУКОВИХ) ДІЙ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в секторі проблем криміналістичного дослідження організованої злочинності та корупції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України.

Науковий керівник: доктор юридичних наук, професор **Журавель Володимир Андрійович**, Національна академія правових наук України, головний вчений секретар, член-кореспондент НАПрН України.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Лук'янчиков Євген Дмитрович**, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», професор кафедри інформаційного та підприємницького права;

– кандидат юридичних наук, доцент **Коваленко Володимир Вікторович**, Луганський державний університет внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка, вчений секретар секретаріату вченої ради університету.

Захист відбудеться «13» червня 2016 р. о «13» годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 70.

Автореферат розіслано «12» травня 2016 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В.Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Сучасний період становлення й розбудови України як самостійної і незалежної держави проходить у складних політичних, економічних та соціальних умовах. Це, в свою чергу, негативно впливає на рівень злочинності у державі, який згідно з останніми статистичними даними залишається доволі високим. Зокрема, за інформацією Генеральної прокуратури України, у 2013 р. до Єдиного реєстру досудових розслідувань внесено відомості за 563 356 кримінальними правопорушеннями, у 2014 р. – за 529 139, а за перше півріччя 2015 р. обліковано 301 450 кримінальних правопорушень. З огляду на те, що кожне окреме кримінальне правопорушення має бути розкрито, а винні особи притягнуті до відповідальності, показники запобігання та протидії злочинності в Україні залишаються невисокими. Як зазначено в офіційній статистиці, у 2013 р. із загальної кількості облікованих злочинів лише за 223 561 кримінальному провадженню вручено повідомлення про підозру, у 2014 р. – за 199 263, а у першому півріччі 2015 р. – за 97 513. Це стало підставою для прийняття рішення Ради національної безпеки і оборони України «Про заходи щодо посилення боротьби зі злочинністю в Україні» від 6 травня 2015 р. Тому питання боротьби зі злочинністю залишаються досить актуальними в Україні.

Зазначене зайвий раз підтверджує необхідність активізації наукового пошуку щодо розроблення нових, а також удосконалення вже існуючих криміналістичних рекомендацій, спрямованих на оптимізацію слідчої діяльності та підвищення її ефективності. Важливе місце серед них посідають рекомендації із планування та програмування слідчої діяльності, оскільки без належного планування роботи слідчого є неможливим правильно розподілити зусилля та час із тим, щоб усі висунуті версії були ретельно перевірені за рахунок якісного проведення окремих слідчих (розшукових) дій. Крім того, сьогодні далеко не всі слідчі достатньо освічені щодо новітніх технологій планування провадження окремих слідчих (розшукових) дій, можливостей застосування програмування, де типові програми можуть розглядатися як своєрідний орієнтир для побудови плану провадження окремої слідчої (розшукової) дії при розслідуванні конкретного злочинного прояву.

Проблеми криміналістичного планування та програмування за різних часів були предметом дослідження багатьох вітчизняних і зарубіжних науковців, серед яких: О. М. Васильєв, Н. Б. Водянова, А. Ф. Волобуєв, С. О. Голунський, Г. А. Густов, В. А. Журавель, В. Д. Зеленський, Є. П. Іщенко, О. Н. Колесніченко, В. О. Коновалова, О. М. Ларін, Є. Д. Лук'янчиков, В. В. Печерський, М. О. Селіванов, Л. О. Сергєєв, Л. О. Соля-Серко, Р. Л. Степанюк, В. М. Стратонов, В. В. Тіщенко, Г. А. Хань, О. С. Шаталов, В. Ю. Шепітько, М. С. Юмашев та ін.

Але їхні роботи не вичерпують зазначеної проблеми, а, навпаки, поставили низку нових питань, що потребують свого вирішення. У більшості випадків науковці торкалися питань планування та

програмування розслідування злочинів у цілому, в той же час дослідження проблем планування та програмування в межах провадження окремих слідчих (розшукових) залишалися поза увагою.

Науковий пошук і дослідження можливостей планування слідчих (розшукових) дій та застосування з цією метою криміналістичних програм насамперед потребує розробки теоретичних основ формування й реалізації цих криміналістичних категорій. Розв'язання зазначеної проблеми сприятиме появі нової наукової концепції, а тому має важливе значення для подальшого розвитку науки криміналістики.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація підготовлена відповідно до Пріоритетних напрямів розвитку правової науки на 2011-2015 рр., визначених постановою Президії Національної академії правових наук України від 24 вересня 2010 р. № 14-10, та на виконання теми фундаментального наукового дослідження «Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення діяльності органів кримінальної юстиції», затвердженої постановою Президії Національної академії правових наук України від 7 грудня 2011 р. № 79/8 та постановою вченої ради Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України від 23 листопада 2011 р. № 9/2 (номер державної реєстрації 0112U0011334). Тема дисертації затверджена постановою вченої ради Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України від 22 грудня 2010 р. № 8/2.

Мета і задачі дослідження. Дисертаційне дослідження має на меті розробку на основі сучасних положень загальної теорії криміналістики й аналізу передової слідчої практики концепції планування та програмування провадження окремих слідчих (розшукових) дій, надання рекомендацій щодо їх практичної реалізації у перебігу розслідування конкретного злочину. Комплексність мети зумовлює необхідність вирішення таких завдань дослідження:

- запропонувати визначення понять «планування» та «програмування» провадження окремих слідчих (розшукових) дій, з'ясувати природу їх походження та співвідношення;

- розкрити принципи та функції розглядуваних категорій;

3

- визначити інформаційну базу для планування провадження окремих слідчих (розшукових) дій;

- розкрити технології планування окремих слідчих (розшукових дій), у тому числі за рахунок запровадження спеціальних комп'ютерних програм;

- запропонувати типові форми планів проведення окремих слідчих (розшукових) дій;

- визначити ситуаційну зумовленість побудови та реалізації програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій;

- запропонувати технології програмування провадження окремих слідчих (розшукових) дій;

– визначити підходи до побудови типових програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій;

– надати зразки програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій.

Об'єктом дослідження виступає діяльність слідчого з планування та програмування слідчих (розшукових) дій.

Предметом дослідження є теоретичні основи планування та програмування слідчих (розшукових) дій.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям дисертаційного дослідження є діалектичний метод наукового пізнання, що відбиває взаємозв'язок теорії та практики, а також концептуальні положення науки криміналістики. У процесі здійснення дисертаційного дослідження застосовувалися загальнонаукові та спеціальні методи пізнання: формально-логічний – при дослідженні сутності й природи планування і програмування слідчих (розшукових) дій; функціональний – для визначення ролі планування та програмування слідчих (розшукових) дій у слідчій діяльності; системно-структурний – під час визначення структури і технологій планування та програмування слідчих (розшукових) дій; *порівняльний* – для окреслення співвідношення планування та програмування слідчих (розшукових) дій, місця планування слідчих (розшукових) дій серед інших видів розумової діяльності слідчого, а також місця програмування слідчих (розшукових) дій серед інших засобів передачі тактичної інформації слідчому; моделювання – при побудові типових планів і програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій; статистичний – для анкетування й інтерв'ювання слідчих органів Національної поліції України, обробки вихідної інформації.

Теоретичним підґрунтям дисертаційної роботи є наукові праці вчених у галузі філософії, логіки, кримінально-процесуального права, криміналістики, кримінології, юридичної психології тощо.

Правовою базою дослідження є Конституція України, кримінальне і кримінальне процесуальне законодавство України, нормативно-правові акти, що регламентують організацію й діяльність правоохоронних органів у боротьбі зі злочинністю.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження становлять результати анкетування й інтерв'ювання 250 слідчих органів Національної поліції України, проведених за спеціально розробленою анкетною в Дніпропетровській, Полтавській та Харківській областях, офіційні статистичні звіти Генеральної прокуратури України.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що за характером і змістом розглянутих питань дисертація є першою у вітчизняній криміналістичній літературі комплексною монографічною працею, в якій на базі сучасних положень загальної теорії криміналістики й узагальнення слідчої практики розроблено концептуальні засади планування та програмування

провадження слідчих (розшукових) дій, а так само сформульовано рекомендації, спрямовані на вдосконалення тактичних засобів провадження окремих слідчих (розшукових) дій.

У роботі обґрунтовується низка нових положень і висновків, що мають важливе теоретичне і практичне значення, у тому числі:

вперше:

- сформульовано визначення поняття програмування слідчих (розшукових) дій, розкрито його природу походження та співвідношення з плануванням;

- виокремлено вимоги до здійснення планування слідчих (розшукових) дій та побудови програм провадження слідчих (розшукових) дій, визначено їх функціональне призначення у слідчій діяльності;

- надано й розкрито технології планування та програмування слідчих (розшукових) дій, окреслено зміст кожної стадії та етапу їх здійснення;

- встановлено кореляційні зв'язки між типовими інформаційними моделями поведінки злочинця та побудовою планів і програм слідчих (розшукових) дій;

- запропоновано типову модель побудови програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій;

удосконалено:

- типові форми планів провадження допиту, одночасного допиту двох або більше вже допитаних осіб (очної ставки), обшуку у присутності обшукуваного;

- класифікацію інформаційної бази, що використовується слідчим для побудови планів окремих слідчих (розшукових) дій;

набуло подальшого розвитку:

- положення щодо ситуаційної зумовленості планування та програмування слідчих (розшукових) дій;

- підходи до здійснення планування та програмування слідчих (розшукових) дій на базі засобів інформаційної техніки.

Практичне значення одержаних результатів. Зазначені в дисертації положення, висновки і пропозиції можуть бути використані для підвищення ефективності:

- науково-дослідної роботи – як підґрунтя для подальшої розробки тактики слідчих (розшукових) дій, теорії програмування та алгоритмізації слідчої діяльності, наукових положень щодо організації провадження слідчих (розшукових) дій;

- правозастосовної діяльності правоохоронних органів – як рекомендації з удосконалення слідчої діяльності, зокрема, щодо підготовки, організації та проведення окремих слідчих (розшукових) дій, обрання найбільш оптимальної системи дій слідчого при розв'язанні ситуацій, що виникають під час їх провадження;

- навчального процесу – як матеріали для підготовки відповідних розділів підручників і

навчальних посібників із курсу «Криміналістика», а також при читанні лекцій із криміналістики та проведенні практичних занять у вищих навчальних закладах України юридичного профілю.

Апробація результатів дисертації. Дисертаційне дослідження виконано в секторі проблем криміналістичного дослідження організованої злочинності та корупції Науково-дослідного інституту вивчення проблем злочинності імені академіка В. В. Сташиса Національної академії правових наук України. Результати дисертації доповідалися й обговорювалися на засіданнях відділу криміналістики зазначеного Науково-дослідного інституту.

Основні положення дисертації доповідалися на науково-практичних конференціях: «Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні» (м. Харків, 25 квітня 2013 р.), «Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики» (м. Одеса, 1 листопада 2013 р.).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження викладено у восьми наукових працях, зокрема: у шести статтях, п'ять з яких опубліковані у фахових виданнях України, одна – у виданні іноземної держави, та тезах двох доповідей на науково-практичних конференціях.

Структура і обсяг дисертації. Структура дисертації визначається її метою, завданнями та предметом і композиційно складається із вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Повний обсяг дисертації становить 189 сторінок, із яких основний текст – 164 сторінки, список використаних джерел – 18 сторінок (169 найменувань), додатки – 7 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** обґрунтовується актуальність і новизна теми дисертаційного дослідження, визначаються об'єкт, предмет, мета та завдання дослідження, зв'язок з науковими програмами, планами і темами, зазначається методологічна основа дисертації, її теоретична та практична значущість, апробація результатів дослідження.

Розділ 1 «Планування та програмування слідчих (розшукових) дій в структурі розслідування» складається з трьох підрозділів, присвячених визначенню поняття і природи планування та програмування слідчих (розшукових) дій, їх принципів і функцій, а також взаємозв'язку між необхідністю дослідження типових інформаційних моделей поведінки злочинця та побудовою планів і програм провадження слідчих (розшукових) дій.

У підрозділі 1.1 «Поняття і природа планування та програмування слідчих (розшукових) дій» зазначено, що планування слідчих (розшукових) дій є розумовою діяльністю слідчого, спрямованою на формулювання завдань проведення слідчої (розшукової) дії, визначення найбільш раціональних, ефективних шляхів і засобів розв'язання цих завдань. Результатом такої розумової діяльності виступає план, який за своєю сутністю є уявною моделлю майбутніх дій слідчого.

Встановлено, що планування є ситуаційно залежним, тобто детермінованим ситуацією слідчої (розшукової) дії, що склалася на певному етапі її провадження. При цьому відправним пунктом виступає слідча версія, як специфічний вид умовиводу, що пояснює сутність ситуації, що склалася, дає можливість слідчому відповісти на запитання чому виникла така ситуація та визначити завдання, які йому потрібно розв'язати для того, щоб отримати необхідну доказову або іншу релевантну інформацію (а якщо має місце негативна ситуація, її зміни на користь слідства з подальшим отриманням потрібної інформації), та визначити засоби розв'язання цих завдань. Засобами розв'язання завдань тут виступають тактичні прийоми та/або їх комбінації.

Враховуючи різні підходи до визначення ролі планування у криміналістиці автор прийшов до висновку про те, що за функціональним призначенням планування слідчих (розшукових) дій виконує роль принципу наукової організації слідчої діяльності.

У роботі доведено, що програмування слідчих (розшукових) дій – це діяльність із створення моделі оптимального вирішення завдань провадження окремих слідчих (розшукових) дій, що виступає для слідчого своєрідним орієнтиром ефективної організації та планування відповідних дій.

7

За змістом програми провадження окремих слідчих (розшукових) дій мають включати в себе два складових елементи: (1) правила рекомендаційного характеру, що передбачають можливість багатоваріантного підходу до вирішення певних завдань; (2) жорстко детерміновані алгоритми, що мають вигляд чітко визначеного переліку дій (кроки алгоритму). Правила рекомендаційного характеру забезпечують можливість варіантного підходу до визначення шляхів і засобів розв'язання завдань, залежно від ситуації, що склалася. Алгоритмічна складова програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій визначає найбільш оптимальний типовий шлях розв'язання типового завдання. При цьому, завдання за допомогою алгоритму вирішуються поетапно. Зокрема, алгоритми можуть бути побудовані відносно дій з підготовки до провадження окремих слідчих (розшукових) дій, застосування комплексу тактичних прийомів, спрямованих на вирішення певного завдання, наприклад, алгоритм тактичних прийомів викриття неправдивих показань неповнолітнього підозрюваного, тощо.

При цьому, розробниками програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій виступають вчені-криміналісти, а їх реалізаторами – слідчі. У даному разі йдеться про те, що в науці розробляються типові програми, які в практичній діяльності виступають своєрідними орієнтирами, до яких звертається слідчий.

З огляду на висловлене, дисертант дійшов висновку, що програмування, на відміну від планування, відноситься не до пізнавальної, а до організаційно-управлінської сфери діяльності слідчого. Самі програми провадження слідчих (розшукових) дій слід розглядати як найбільш

раціональні та ефективні засоби реалізації планування, оптимальні шляхи досягнення максимального результату при мінімальній витраті зусиль.

У підрозділі 1.2. «Принципи і функції планування та програмування слідчих (розшукових) дій» встановлено, що комплексне пізнання закономірностей виникнення, розвитку, функціонування певного явища має відбуватися на основі сформульованих принципів, адже вони несуть методологічне навантаження, сприяють більш поглибленому вивченню предмета дослідження. Принципи також слугують засобом організації знань про досліджуване явище та зумовлюють обрання напрямів здійснення пізнавальної діяльності.

Враховуючи сформовані в криміналістиці підходи до побудови системи принципів, а також наявність існування співвідношення принципів планування розслідування і принципів планування провадження окремих слідчих (розшукових) дій як загального та окремого, до системи принципів планування провадження окремих слідчих (розшукових) дій дисертантом віднесено такі: індивідуальність, динамічність, обґрунтованість, ситуаційна зумовленість, детермінованість, науковість, законність.

У роботі запропоновано виділяти такі принципи програмування проведення слідчих (розшукових) дій як: формалізованість, ситуаційна зумовленість, багатоваріантність, обґрунтованість, оптимальність, адаптованість.

Здобувачем доведено наявність двох груп функцій планування слідчих (розшукових) дій: гносеологічні та організаційно-управлінські. До функцій гносеологічного характеру віднесено: забезпечення всебічності, повноти та неупередженості процесу пізнання обставин події злочину в рамках провадження окремої слідчої (розшукової) дії; моделювання; прогнозування. До функцій організаційно-управлінського характеру пропонується відносити: упорядкування організаційно-тактичних засобів; контролювання; сприяння економії сил і засобів працівників органів розслідування під час провадження слідчих (розшукових) дій.

Зазначено, що програмування слідчих (розшукових) дій виконує такі функції: стимулюючу, дидактичну, орієнтуючу, прогностичну.

У підрозділі 1.3. «Типові інформаційні моделі поведінки злочинця і проблеми планування та програмування слідчих (розшукових) дій» наголошується, що злочин завжди є актом вольової поведінки злочинця. За своїм змістом поведінка злочинця включає в себе систему поведінкових актів особи до, під час та після вчинення злочину, спрямованих на підготовку, здійснення та приховування злочинних дій, використання кримінального результату, сприяння або перешкоджання розкриттю злочинного діяння (С. В. Лаврухін).

Під час проведення слідчих (розшукових) дій поведінка злочинця виступає одним із основних чинників формування різноманітних ситуацій, а тому управління ситуацією слідчої (розшукової) дії фактично полягає в управлінні поведінкою злочинця. У зв'язку з цим, до типових моделей поведінки злочинців мають бути виокремлені типові ситуації провадження окремих слідчих

(розшукових) дій і вже до них розроблені відповідні програми, які необхідно враховувати при плануванні розслідування конкретного злочинного прояву.

Визначено, що типова інформаційна модель поведінки злочинця являє собою штучно створену інформаційну ідеальну систему, що відтворює систему закономірностей поведінки злочинця до, під час та після вчинення злочину таким чином (зокрема і під час провадження слідчих (розшукових) дій), що її дослідження дозволить отримати інформацію про оригінал, необхідну для успішного вирішення тактичних завдань окремих слідчих (розшукових) дій.

Процес побудови типової інформаційної моделі поведінки злочинця запропоновано у вигляді послідовних етапів: 1) постановка проблеми, визначення завдань моделювання поведінки злочинця; 2) створення моделі, що передбачає: а) збір та зосередження інформації про об'єкт моделювання; б) типізацію цієї інформації, яка завжди вимагає «усереднювання», що проводиться за допомогою відвернення від частковостей, висуненням на перший план ознак групового характеру; в) структуризацію отриманої типової інформації, розміщення її за блоками.

Розділ 2 «Планування слідчих (розшукових) дій» містить три підрозділи і присвячений дослідженню інформаційної бази для планування слідчих (розшукових) дій, технологій планування окремих слідчих (розшукових) дій та типових форм планів провадження окремих слідчих (розшукових) дій.

У підрозділі 2.1. *«Інформаційна база для планування слідчих (розшукових) дій»* дисертантом підтримано наукову ідею про те, що розслідування злочину з гносеологічної точки зору розглядається як процес пізнання спеціально уповноваженими суб'єктами явища конкретного акту злочинної діяльності, визначення його сутності. При цьому, весь процес виявлення та розслідування злочинів постає як інформаційний процес, що передбачає роботу його учасників, і в першу чергу слідчого, з інформацією. Встановлено, що не виходить за рамки інформаційних процесів й така складова слідчої діяльності як планування окремих слідчих (розшукових) дій, що потребує певної інформаційної бази, тобто даних, що лежать в основі процесу побудови перспективної моделі, на основі аналізу яких слідчий приймає рішення щодо визначення кола завдань провадження окремої слідчої (розшукової) дії, а також шляхів і засобів їх розв'язання. З іншого боку, планування, виконуючи пізнавальну функцію у розслідуванні, сприяє отриманню якісно та кількісно нової інформації у кримінальному провадженні.

Дисертантом запропоновано наступну класифікацію інформації, що використовується слідчим при плануванні провадження слідчих (розшукових) дій: 1) в залежності від джерела походження: на процесуальну та непроцесуальну, специфічну та типову; 2) за значенням для розслідування злочину: на доказову та орієнтовну.

У підрозділі 2.2. *«Технології планування окремих слідчих (розшукових) дій»* зазначено, що планування слідчих (розшукових) дій – це процес, що лежить у площині розумових операцій слідчого, він підкорений своїм унікальним закономірностям існування, складається з певних

етапів (операцій), забезпечується своєю методикою та передбачає наявність певних принципів (правил) реалізації. Всі ці характеристики об'єднуються категорією – технологія.

Виходячи з визначення поняття планування слідчих (розшукових) дій та його природи, технологію цієї діяльності запропоновано як певну модель, що включає відповідні стадії та етапи, до яких віднесено: 1) формулювання завдань проведення слідчої (розшукової) дії, що включає в себе: з'ясування ситуації та висунення версій, що пояснюють цю ситуацію; 2) визначення шляхів та засобів розв'язання завдань, тобто: визначення наявних ресурсів (матеріально-технічного забезпечення провадження слідчої (розшукової) дії, співробітників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів та спеціалістів); інформації соціально-психологічного характеру щодо особи злочинця (потерпілого, свідка), який є учасником слідчої (розшукової) дії; власних професійних знань та здібностей слідчого; співставлення цих даних з завданнями провадження слідчої (розшукової) дії; розробка безпосереднього тактичного змісту слідчої (розшукової) дії, яка в свою чергу включає вибір тактичних прийомів (їх комбінацій, систем) та прийняття остаточного рішення про їх застосування; 3) корегування плану, що зумовлена нестабільністю ситуацій окремих слідчих (розшукових) дій, постійною зміною завдань і як наслідок шляхів їх розв'язання, а тому необхідністю внесення відповідних коректив до планів провадження окремих слідчих (розшукових) дій.

У підрозділі 2.3. *«Типові форми планів провадження окремих слідчих (розшукових) дій»* проаналізовано різноманітність форм планів слідчих (розшукових) дій у криміналістичній літературі та встановлено, що найбільш типовими формами планів провадження окремих слідчих (розшукових) дій є уявна та письмова, при цьому письмовий план може бути стислим або розгорнутим.

Встановлено, що будь-який план, будучи результатом планування як процесу має відбивати елементи зазначеної діяльності, викладені в існуючій послідовності: 1) ситуації слідчої (розшукової) дії; 2) версії, що пояснюють ситуацію слідчої (розшукової) дії; 3) завдання щодо кожної ситуації; 4) матеріали (докази), які є у розпорядженні слідчого; 5) організаційно-тактичні засоби розв'язання завдань.

Складання письмових планів слідчих (розшукових) дій здійснюється з урахуванням особливостей провадження цих дій і дотриманням певних правил. Зокрема, письмовий план допиту має включати такі елементи: обставини, що підлягають з'ясуванню; модель поведінки допитуваного; версії щодо причин цієї поведінки; завдання щодо управління його поведінкою; запитання допитуваному, порядок пред'явлення доказів та інші тактичні прийоми; сторінки матеріалів провадження. До письмового розгорнутого плану одночасного допиту двох або більше вже допитаних осіб (очної ставки) доцільно включати такі елементи: сутність суперечностей у показаннях; версії щодо причин виникнення суперечностей; завдання щодо їх усунення; запитання допитуваним, порядок пред'явлення доказів та інші тактичні прийоми; сторінки матеріалів

провадження для спростування та уточнення. Типова форма проведення обшуку у присутності обшукуваного має включати: ситуації обшуку в залежності від поведінки обшукуваного; пошукові версії в залежності від наявної вихідної інформації та моделі поведінки обшукуваного; завдання щодо кожної ситуації; тактичні прийоми обшуку, спрямовані на перевірку версій і виконання завдань; функції учасників обшуку.

Дисертантом запропоновано варіант стислого письмового плану (на випадок недоцільності складання розгорнутого письмового плану за браком часу), що відображає: ситуацію слідчої (розшукової) дії; версії, що пояснюють ситуацію; завдання слідчої (розшукової) дії; тактичні прийоми розв'язання завдань.

Обґрунтовано необхідність застосування комп'ютерної техніки з відповідним програмним забезпеченням для складання планів окремих слідчих (розшукових) дій.

Розділ 3 «Програмування провадження слідчих (розшукових) дій» містить три підрозділи і присвячений дослідженню ситуаційної зумовленості побудови та реалізації програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій, технологій програмування провадження окремих слідчих (розшукових) дій та типових програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій.

У підрозділі 3.1 *«Ситуаційна зумовленість побудови та реалізації програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій»* зазначено, що ситуаційний підхід є одним із найбільш перспективних напрямів у криміналістиці, який дозволяє посилити практичну значущість наукових досліджень.

Враховуючи, що програми, в яких акумульовані певні криміналістичні знання, спрямовані на застосування у слідчій практиці, є ситуаційно зумовленими, дисертант дійшов висновку про необхідність побудови програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій відповідно до типових ситуацій, виокремлених у науці на підставі аналізу результатів судово-слідчої практики.

Задля досягнення мети криміналістичного програмування запропоновано слідчу (розшукову) дію будь-якого виду розглядати як певну послідовність змінюючих одна одну ситуацій. Самі ж типові ситуації мають бути максимально детальними та конкретними.

Реалізація програм слідчих (розшукових) дій в рамках конкретного акту розслідування також повинна відбуватись відповідно до конкретних ситуацій, що виникають.

У підрозділі 3.2 *«Технології програмування провадження окремих слідчих (розшукових) дій»* доведено, що програмування провадження окремих слідчих (розшукових) дій є процесом, який має свою унікальну технологію. Остання включає в себе такі послідовні етапи: а) виділення різноманітних типових ситуацій щодо слідчої (розшукової) дії певного виду; б) виокремлення типових тактичних завдань, які впливають із ситуацій та визначають напрями дій слідчого (тактико-психологічні, тактико-організаційні або тактико-технічні); в) запровадження технології програмування провадження окремих слідчих (розшукових) дій, основу якої складають два блоки: рекомендаційний, що наповнює програму евристичною складовою, сприяє визначенню типічних

ситуацій і завдань, надає пояснення до її реалізації; алгоритмічний, як засіб розв'язання типових тактичних завдань та управління ситуацією.

Автором виокремлено два напрямки щодо побудови програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій: універсальний, коли створюється програма слідчої (розшукової) дії певного виду незалежно від різновиду злочину та цільовий, коли програма провадження слідчої (розшукової) дії певного виду створюється відповідно до програми розслідування злочину певного різновиду.

Враховуючи сучасний розвиток науки і техніки, зокрема, інформаційних, ІТ технологій та їх пріоритет перед традиційними методами накопичення, перероблення та передачі інформації автор наголосив на необхідності використання інформаційних технологій при розробленні програм провадження слідчих (розшукових) дій. Для цього криміналістами та спеціалістами у галузі комп'ютерних технологій має бути розроблено відповідне програмне забезпечення, тобто комп'ютерні програми, за допомогою яких вже буде реалізовуватись криміналістичне програмування.

У підрозділі 3.3 «Типові програми провадження окремих слідчих (розшукових) дій» визначено структуру програм провадження слідчих (розшукових) дій, яка складається з наступних елементів (компонентів): 1) інформативний – отримання необхідної для провадження слідчої (розшукової) дії інформації. Використовується на етапі підготовки до дії і передбачає отримання даних, наприклад, щодо особи допитуваного, обшукуваного, місця обшуку, предмета (об'єкта) пошуку тощо; 2) інтелектуальний – аналіз і оцінка одержаної (зібраної) інформації, зокрема, для обшуку – з метою висунення пошукових версій стосовно можливих місць знаходження шуканих об'єктів, а також можливих моделей поведінки обшукуваної особи. Також використовується на підготовчому етапі до слідчої (розшукової) дії; 3) реалізаційний, тобто власне процедурний – система операцій чи прийомів з провадження окремої слідчої (розшукової) дії. Ця система операцій має вигляд (форму) алгоритму, що включає різноманітні блоки, реалізація яких обумовлена ситуацією слідчої (розшукової) дії. Всі ці компоненти визначають структуру програми та заповнюються інформацією алгоритмічного та рекомендаційного характеру. Для цього виділяються типові ситуації, типові тактичні завдання, алгоритми та рекомендації до них. Запропоновано типову програму провадження обшуку у присутності обшукуваного.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведені теоретичне узагальнення і вирішення наукового завдання, щодо розроблення наукової концепції планування та програмування провадження слідчих (розшукових) дій, яка базується на сучасних положеннях загальної теорії криміналістики й узагальнення слідчої практики та надання рекомендацій працівникам слідчих органів з ефективного застосування

одержаних результатів у ході провадження окремих слідчих (розшукових) дій. Головними теоретичними і прикладними результатами проведеної роботи є наступні висновки:

1. Планування окремих слідчих (розшукових) дій слід розглядати як розумову діяльність слідчого, спрямовану на формулювання завдань проведення слідчої (розшукової) дії, визначення найбільш раціональних, ефективних шляхів і засобів розв'язання цих завдань. Планування слідчих (розшукових) дій є принципом їх наукової організації.

Програмування слідчих (розшукових) дій – це діяльність із створення моделі оптимального вирішення завдань провадження окремих слідчих (розшукових) дій, що включає в себе алгоритмічну схему та рекомендаційні блоки, і виступає для слідчого своєрідним орієнтиром ефективної організації та планування відповідних дій.

При цьому програму слід розглядати як організаційно-інформаційний орієнтир для складання плану провадження слідчої (розшукової) дії.

2. До принципів планування слідчих (розшукових) дій, тобто правил якими має керуватись слідчий, здійснюючи зазначену розумову діяльність доцільно віднести: законність, науковість, індивідуальність, динамічність, обґрунтованість, ситуаційну зумовленість, детермінованість.

Серед принципів побудови й реалізації програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій можна виділити: формалізованість, ситуаційну зумовленість, багатоваріантність, обґрунтованість, оптимальність, адаптованість.

3. Функції планування слідчих (розшукових) дій можна поділяти на дві групи: а) гносеологічні; б) організаційно-управлінські. До функцій гносеологічного характеру доцільно віднести: забезпечення об'єктивності, повноти та всебічності процесу пізнання інформації про злочин в рамках провадження окремої слідчої (розшукової) дії; моделювання; прогнозування. Функціями організаційно-управлінського характеру виступають: упорядкування організаційно-тактичних засобів; контролююча; сприяння економії сил і засобів співробітників.

До функцій програмування слідчих (розшукових) дій належать: стимулююча; навчальна; орієнтуюча; прогностична.

4. Планування та програмування слідчих (розшукових) дій є ситуаційно залежними, тому їх дослідження вимагає активізації розробок у напрямку вивчення типових моделей поведінки злочинця до, під час та після вчинення злочину, оскільки поведінка останнього є фактором формування ситуацій слідчих (розшукових) дій та зумовлює обрання відповідної тактичної лінії поведінки слідчим.

5. План провадження окремої слідчої (розшукової) дії, будучи за своєю сутністю перспективною інформаційною моделлю потребує для свого формування відповідної інформаційної бази, тобто вихідних даних, аналіз яких дозволяє визначити завдання слідчої (розшукової) дії та шляхи їх розв'язання. Інформацію, що використовується слідчим при плануванні провадження слідчих (розшукових) дій можна класифікувати таким чином: 1) в

залежності від джерела походження: на процесуальну та непроцесуальну, на специфічну та типову. Джерелом походження процесуальної інформації є процесуальні, передбачені законом засоби. Непроцесуальна отримується з непроцесуальних джерел, тобто тих, що не передбачені законом. Специфічна інформація – це та, яку отримує слідчий під час кожного конкретного кримінального провадження. Типова міститься у програмах провадження окремих слідчих (розшукових) дій, є результатом узагальнення слідчої практики; 2) за значенням для розслідування злочину: на доказову та орієнтовну. Доказова інформація безпосередньо стосується предмета доказування, орієнтовна – має факультативне для розслідування значення.

6. Планування слідчих (розшукових) дій – це процес, що має свою унікальну технологію, яка реалізується у декілька стадій: 1) формулювання завдань проведення слідчої (розшукової) дії, що включає в себе з'ясування ситуації та висунення версій, що пояснюють цю ситуацію; 2) визначення шляхів та засобів розв'язання завдань, тобто визначення наявних ресурсів: матеріально-технічного забезпечення провадження слідчої (розшукової) дії; співробітників органів досудового розслідування, оперативних підрозділів та спеціалістів; інформації соціально-психологічного характеру щодо особи злочинця (потерпілого, свідка), який є учасником слідчої (розшукової) дії; власних професійних знань та здібностей слідчого; співставлення цих даних з завданнями провадження слідчої (розшукової) дії; розробка безпосереднього тактичного змісту слідчої (розшукової) дії, яка в свою чергу включає вибір тактичних прийомів (їх комбінацій, систем) та прийняття остаточного рішення про їх застосування; 3) корегування плану, що зумовлено нестабільністю ситуацій окремих слідчих (розшукових) дій, постійною зміною завдань і як наслідок шляхів їх розв'язання, а тому необхідністю внесення відповідних коректив до планів провадження окремих слідчих (розшукових) дій.

7. Індивідуальність планування вимагає обрання диференційованих підходів до його реалізації. Критеріальними чинниками тут виступають вид слідчої (розшукової) дії, що планується та етап її провадження. В залежності від них різниться момент побудови прогнозів відносно можливих ситуацій та напрямів їх зміни після застосування тактичних прийомів.

У випадку виникнення складностей при формулюванні завдань окремої слідчої (розшукової) дії або ж визначенні шляхів та засобів їх розв'язання, необхідну для цього інформацію слідчий в змозі отримати з програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій, де містяться їх типові аналоги.

8. Найбільш типовими формами планів провадження окремих слідчих (розшукових) дій є уявна та письмова, при цьому письмовий план може бути стислим або розгорнутим. У той же час план, у якій би формі він не був складений завжди є результатом планування як процесу, тому в ньому обов'язково мають відбиватись елементи зазначеної діяльності, викладені в існуючій послідовності: 1) ситуації слідчої (розшукової) дії; 2) версії, що пояснюють ситуацію; 3) завдання

щодо кожної ситуації; 4) матеріали (докази), які є у розпорядженні слідчого; 5) організаційно-тактичні засоби розв'язання завдань.

9. Розмаїття слідчих (розшукових) дій, їх індивідуальність вимагає диференційованого підходу до обрання форми плану у кожному окремому випадку, тому загальна схема може зазнавати певних змін. Зокрема, при провадженні слідчих (розшукових) дій, щодо яких складання розгорнутого письмового плану їх провадження на підготовчій стадії є неможливим з причини відсутності достатньої інформаційної бази або ж його недоцільності за браком часу, можливою є спрощена форма плану, до складу якої входять ситуації, версії, завдання та тактичні засоби їх розв'язання.

10. Індивідуальний підхід до планування має враховуватись при складанні планів окремих слідчих (розшукових) дій. Наприклад, враховуючи особливості допиту, його письмовий план може включати такі елементи: обставини, що підлягають з'ясуванню; модель поведінки допитуваного; версії щодо причин його поведінки; завдання щодо управління його поведінкою; запитання допитуваному, порядок пред'явлення доказів та інші тактичні прийоми; сторінки матеріалів провадження.

У письмовому розгорнутому плані одночасного допиту двох або більше вже допитаних осіб (очної ставки) доцільно визначати: сутність суперечностей у показаннях; версії щодо причин виникнення суперечностей; завдання щодо їх усунення; запитання допитуваним, порядок пред'явлення доказів та інші тактичні прийоми; сторінки матеріалів провадження для спростування та уточнення.

До типової форми плану провадження обшуку у присутності обшукуваного можуть входити: ситуації обшуку в залежності від поведінки обшукуваного; пошукові версії в залежності від наявної вихідної інформації та моделі поведінки обшукуваного; завдання щодо кожної ситуації; тактичні прийоми обшуку, спрямовані на перевірку версій і виконання завдань; функції учасників обшуку.

12. Впровадження у слідчу практику інформаційних технологій вимагає розроблення нових підходів до форм планів провадження окремих слідчих (розшукових) дій. Використання комп'ютерної техніки з відповідним програмним забезпеченням для складання плану дозволить, зокрема, адаптувати програми провадження окремих слідчих (розшукових) дій до умов слідчої діяльності та планування. Адже програми також мають розроблятися за допомогою комп'ютерної техніки, на базі відповідних комп'ютерних програм, що дозволить реалізувати багатоваріантний підхід при їх створенні.

13. Ситуаційна зумовленість криміналістичної тактики створює необхідність врахування цього чинника при побудові та реалізації програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій, які мають створюватися у відповідності до типових ситуацій слідчих (розшукових) дій. При цьому

такі типові ситуації мають бути максимально деталізованими, що забезпечує можливість побудови відповідних програм дій слідчого щодо їх розв'язання.

14. Реалізація програми під час провадження певної слідчої (розшукової) дії передбачає врахування ситуаційного чинника, що відбувається шляхом співставлення слідчим типової ситуації із специфічною, тобто такою, яка виникла або може виникнути під час провадження відповідної слідчої (розшукової) дії.

15. Програма провадження слідчої (розшукової) дії має складатися з певних компонентів, до яких можна віднести: 1) інформативний; 2) інтелектуальний; 3) реалізаційний. Ці компоненти визначають структуру програми та включають інформацію алгоритмічного та рекомендаційного характеру, яка відображає типові версії, ситуації, тактичні завдання, алгоритми та рекомендації до них.

16. Програмування провадження окремих слідчих (розшукових) дій включає в себе такі послідовні етапи: а) виділення різноманітних типових ситуацій щодо слідчої (розшукової) дії певного виду; б) виокремлення типових тактичних завдань (організаційних, психологічних, технічних), які впливають із ситуацій та визначають напрями дій слідчого; в) запровадження технології програмування провадження окремих слідчих (розшукових) дій, основу яких складають два блоки: рекомендаційний, що наповнює програму евристичною складовою, сприяє визначенню типічних ситуацій і завдань, надає пояснення до її реалізації; алгоритмічний, як засіб розв'язання типових тактичних завдань та управління ситуацією.

17. Пріоритетним у створенні програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій слід вважати цільовий підхід, коли цього роду програми створюються відповідно до програм розслідування злочинів певного виду в цілому та постають їх складовим елементом.

18. Сучасний розвиток науки і техніки, зокрема інформаційних технологій дозволяє реалізовувати програмування провадження окремих слідчих (розшукових) дій за допомогою комп'ютерної техніки, що забезпечує переваги зазначеного напрямку при обробці та отриманні інформації, що міститься у програмі, у разі її використання слідчим.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Хань, О. О. Планування та програмування слідчих дій: поняття, природа та призначення / О. О. Хань // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. редкол. : В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2011. – Вип. 22. – С. 203-209.

2. Хань, О. О. Принципи планування та програмування провадження окремих слідчих дій / О. О. Хань // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2012. – Вип. 23. – С. 288-295.

3. Хань, О. О. Функції планування та програмування слідчих дій / О. О. Хань // Питання боротьби зі злочинністю : зб. наук. пр. / редкол. : В. І. Борисов та ін. – Х. : Право, 2012. – Вип. 24. – С. 245-251.

4. Хань, О. О. Типові інформаційні моделі поведінки злочинця як підгрунтя планування та програмування слідчих дій / О. О. Хань // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / редкол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько та ін. – Х. : Право, 2013. – Вип. 13. – С. 156-162.

5. Хань, О. О. Технології програмування провадження окремих слідчих (розшукових) дій / О. О. Хань // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : зб. наук. пр. / редкол. : М. Л. Цимбал, В. Ю. Шепітько та ін. – Х. : Право, 2014. – Вип. 14. – С. 134-139.

6. Хань, А. А. Информационная база для планирования следственных действий / А. А. Хань // Журн. научных публикаций аспирантов и докторантов. – Курск. – 2013. – № 9 (87). – С. 94 – 98.

7. Хань, О. О. Програмування як засіб оптимізації проведення слідчих (розшукових) дій / О. О. Хань // Державна політика у сфері захисту прав потерпілих від кримінальних правопорушень в Україні : матеріали "круглого столу", 25 квіт. 2013 р. / ред. кол. : В. І. Борисов (голов. ред.), Б. М. Головкін (заст. голов. ред.) та ін. – Х. : Право, 2013. – С. 299-301.

8. Хань, О. О. Технології планування слідчих (розшукових) дій / О. О. Хань // Актуальні проблеми кримінального права, процесу та криміналістики : матеріали V міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. XX-річчю Нац. акад. прав. наук України. – Одеса : Фенікс, 2013. – С. 439-442.

АНОТАЦІЯ

Хань О. О. Теоретичні основи планування та програмування слідчих (розшукових) дій. — На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2016.

Дисертація присвячена розробленню наукової концепції планування та програмування слідчих (розшукових) дій та наданню рекомендацій, спрямованих на вдосконалення організації та провадження окремих слідчих (розшукових) дій.

Запропоновано поняття планування та програмування слідчих (розшукових) дій, їх співвідношення як категорій криміналістики, розкрито їх природу та функціональне призначення, з'ясовано основні правила (принципи) побудови планів та програм провадження слідчих (розшукових) дій. Розкриті технології планування та програмування слідчих (розшукових) дій, ситуаційна зумовленість побудови та реалізації планів і програм, у зв'язку з чим наголошено на

необхідності дослідження типових моделей поведінки злочинця під час провадження слідчих (розшукових) дій.

Удосконалено та запропоновано типові форми письмових планів таких слідчих (розшукових) дій як допит, одночасний допит двох або більше вже допитаних осіб (очна ставка) та обшук за умови присутності обшукуваного. Розроблено типову програму провадження обшуку.

Також акцентовано на пріоритетності застосування цільового підходу до розробки програм провадження окремих слідчих (розшукових) дій.

Ключові слова: слідчі (розшукові) дії, криміналістичне планування та програмування, технології у криміналістиці, ситуації слідчих (розшукових) дій, моделювання поведінки злочинця.

АННОТАЦІЯ

Хань А. А. Теоретические основы планирования и программирования следственных (розыскных) действий — На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины. Харьков, 2016.

Диссертация посвящена разработке научной концепции планирования и программирования следственных (розыскных) действий, а также практических рекомендаций, направленных на совершенствование организации и производства отдельных следственных (розыскных) действий. Сформулированы понятия планирования и программирования следственных (розыскных) действий, их соотношение как категорий криминалистики, раскрыта их природа и функциональное предназначение, предложены основные правила (принципы) построения планов и программ производства следственных (розыскных) действий.

Особое внимание уделено определению технологий планирования и программирования следственных (розыскных) действий, ситуационной обусловленности построения и реализации планов и программ, и в связи с чем, необходимости исследования типовых информационных моделей поведения преступника во время проведения следственных (розыскных) действий. Предоставлена классификация информации, составляющей информационную базу для планирования следственных (розыскных) действий.

Определено, что в технологии планирования для определения задач проведения следственных (розыскных) действий и определения путей и способов разрешения поставленных задач эффективно могут быть использоваться программы их производства. Последние служат источником информации о типичных ситуациях и задачах, возникающих, как правило, при производстве следственного действия конкретного типа, а также способах их разрешения. Таким

образом программы позволяют заполнить недостаток информации о следственном (розыскном) действии и способствую построению его детального плана.

Усовершенствованы и предложены типовые формы письменных планов таких следственных (розыскных) действий как допрос, одновременный допрос двух или более уже допрошенных лиц (очная ставка) и обыск при условии присутствия обыскиваемого.

Разработана типовая программа производства обыска, включающая в себя информационный, интеллектуальный и реализационный компоненты.

Также акцентировано на приоритетности применения целевого подхода к разработке программ производства отдельных следственных (розыскных) действий с использованием компьютерной техники, что предусматривает создание программ производства отдельных следственных (розыскных) действий соответственно к программам расследования преступлений определенного вида.

Ключевые слова: следственные (розыскные) действия, криминалистическое планирование и программирование, технологии в криминалистике, ситуации следственных (розыскных) действий, моделирование поведения преступника.

SUMMARY

Khan O. O. - Theoretical Foundations of Planning and Programming of investigative (search) actions. – On the right of manuscript.

Dissertation for scientific degree Candidate of legal sciences, speciality 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic expertise; operative and search activity. – Yaroslav Mudryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine. Kharkiv, 2016.

The dissertation is devoted to the issue of the development of a scientific concept of planning and programming of investigative actions and providing of recommendations, aimed to improving of organizing and performing of certain investigative and search actions. The concept of planning and programming of investigative and search actions is suggested, their ratio as the categories of criminology, their nature and functional purposes are exposed; the major rules (doctrines) of planning and setting of investigative actions are established. Special attention is given to the disclosure of the technology of planning and programming of investigative actions: situational conditioning construction and implementation of plans and programs, and in this connection, the necessity of investigation of typical informational models of behavior of criminals during the conduction of the investigational actions. The classification of information that makes the informational base for investigation is presented. The following typical forms are improved and presented: the forms for interrogation, the simultaneous face-to-face interrogation of two or more people, and the search in the presence of the person, being searched. The typical program for execution of search is developed.

Keywords: investigative (search) activities, forensic planning and programming, technology in forensic, investigative situations (search) action, criminal behavior modeling.

Відповідальний за випуск
канд. юрид. наук, доц. Веліканов С. В.

Підписано до друку 21.04.2016 р. Формат 60x90 □/16
Папір офсетний. Віддруковано на ризографі.
Умовн. друк. арк. 0,7. Облік. – вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим. зам. № 4471

Друкарня
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
61024, Харків, вул. Пушкінська, 77